

Жанна Леонтіївна ЧОРНА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
zhannadatasvit@mail.ru

УДК 347.122(477)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ НЕПОВНОЛІТНІМИ, У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Відповідно до Цивільного кодексу України неповнолітні особи є повністю деліктоздатними й особисто несуть відповідальність за порушення договору, укладеного ними самостійно, а також за шкоду, завдану ними іншій особі. Разом з тим при відсутності або недостатності майна для відшкодування збитків у разі порушення договору неповнолітніми, який було укладено за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або завдання шкоди додаткову відповідальність у повному обсязі або частково несуть батьки (усиновлювачі) або піклувальник за принципом їх вини. Вина таких осіб полягає у несумлінному здійсненні або ухиленні ними від здійснення виховання та нагляду за неповнолітньою особою. Для батьків, позбавлених батьківських прав, передбачене додаткове обтяження у вигляді відшкодування шкоди, завданої особою віком від 14 до 18 років, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав.

Ключові слова: відповідальність, неповнолітня особа, шкода.

Одним із елементів змісту цивільної дієздатності фізичної особи є можливість нести самостійну майнову відповідальність у разі невиконання своїх обов'язків. Разом з тим виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актами цивільного законодавства. Але на практиці найбільш

дієвим методом впливу на поведінку суб'єктів цивільних правовідносин є інститут саме відповідальності, який одночасно має на меті захист інтересів уповноваженої особи. Притягнення неповнолітніх до цивільної відповідальності надає широкі можливості для впливу на їх подальшу поведінку, виховання і в кінцевому рахунку для виконання завдань профілактики правопорушень.

Аналіз положень про відповідальність неповнолітніх обумовлений особливостями їх психічного розвитку, становищем у суспільстві, особливостями вступу в коло відносин, що визначає й особливості досягнення мети попереджувального впливу цивільно-правової відповідальності. Зокрема майновий характер відповідальності передбачає позбавлення неповнолітнього майнових благ, що не може залишатися для нього непоміченим і невідчутним. Але зазвичай підлітки не мають майна, за рахунок якого можна було б відшкодувати заподіяну шкоду, а значна частина неповнолітніх є учнями або знаходяться на утриманні батьків.

Разом з тим неповнолітні все частіше стають самостійними учасниками правовідносин з приводу набуття, користування і розпорядження майновими благами, самостійними учасниками трудових та інших правовідносин, займають своє місце в суспільстві і досягають у ньому певного рівня соціалізації й адаптації, а отже, самостійно несуть відповідальність за завдану ними шкоду. Проте нечіткість окремих норм Цивільного кодексу України (ЦК України) [1] щодо відповідальності неповнолітніх викликає потребу в їх аналізі.

При написанні цієї статті ми використовували праці таких вчених-цивілістів, як: С. Є. Донцова, М. Я. Марініної, Л. Г. Кузнецової, В. С. Орлова, С. Д. Русу (Гринько), Я. М. Шевченко.

Метою статті є з'ясування особливостей цивільно-правової відповідальності неповнолітніх осіб (фізичних осіб віком від 14 до 18 років). *Завданнями статті* є проаналізувати цивільне законодавство України щодо цивільно-правової відповідальності неповнолітніх, з'ясувати умови притягнення до цивільно-правової відповідальності таких осіб, визначити специфіку вини батьків (усиновлювачів) або піклувальника за шкоду, завдану їх дітьми.

Порядок притягнення неповнолітніх до цивільної відповідальності, а також відшкодування заподіяної шкоди, визначається об'ємом і характером їх цивільної дієздатності [2, с. 99]. Оскільки вони ще не набули тієї фізичної та інтелектуальної зрілості, яка є необхідною для розуміння юридичної значимості своїх дій, закон не наділяє їх повною дієздатністю.

Підставою виникнення зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, є протиправна поведінка у вигляді правопорушення (делікту). Під правопорушенням розуміють протиправне діяння, яке порушує майнові або особисті немайнові права фізичних, юридичних осіб, яке тягне за собою заподіяння шкоди особі або її майну або створює загрозу заподіяння шкоди [3, с. 25].

Відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми, має свої правила, які вирізняються спеціальним характером. Так, за загальним правилом, підлітки є повністю деліктоздатними, що тягне за собою можливість

застосування до них загальних положень про цивільно-правову відповідальність. Але це правило має виняток. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1179 ЦК України у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 33 ЦК України неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник. Отже, притягнення зазначених осіб до відповідальності існує лише тоді, коли вони самі дали згоду на вчинення неповнолітньою особою договору, тим самим взявши на себе зобов'язання відповідати за наслідки його невиконання. При цьому відповідно ч. 2 ст. 619 ЦК України до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Це означає, що спочатку слід пред'явити вимогу до неповнолітньої особи, а у разі незадоволення цієї вимоги — до батьків (усиновлювачів), піклувальника.

А. Л. Ткачук зазначає, що відмова задовольнити вимоги кредитора може бути повною або частковою і пов'язаною із недостатністю коштів у основного боржника [4, с. 610].

Слід вказати на те, що законодавець не дає визначення поняття “недостатньо” майна. Так, у ст. 33 ЦК України мова йде про додаткову відповідальність батьків (усиновлювачів) або піклувальника, якщо у неповнолітньої особи “недостатньо майна”, а у ст. 1179 ЦК України про відповідальність вказаних осіб, якщо у неповнолітньої особи “відсутнє майно”. Виникає запитання: чи можна вважати ці терміни тотожними? Щодо наукової точки зору з цього питання, то, наприклад, С. Д. Русу [5, с. 81] зазначає, що поняття “недостатньо” відносно майна неповнолітньої особи включає такі варіанти:

- 1) у неповнолітнього взагалі нічого немає;
- 2) він одержує так мало, що про самостійну відповідальність мова йти не може.

Отже, з метою усунення зазначеної невизначеності, пропонуємо внести зміни та доповнення до ч. 2 ст. 33 ЦК України і викласти друге та третє речення в такій редакції: “У разі відсутності в неповнолітньої особи майна, необхідного для відшкодування збитків, додаткову відповідальність у повному обсязі несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, її батьки (усиновлювачі) або піклувальник несуть додаткову відповідальність у частці, якої не вистачає”. Відповідно слід внести зміни до ч. 2 ст. 1179 ЦК України і викласти в такій редакції: “У разі, коли у неповнолітньої особи відсутнє майно або коли майна

недостатньо для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в повному обсязі або в частці, якої не вистачає, її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини”.

Встановлена цивільним законодавством відповідальність батьків за шкоду, завдану неповнолітніми, повинна розглядатися як цивільно-правова відповідальність за неналежне виховання дітей. Обґрунтовуючи покладення на батьків обов'язку відшкодувати шкоду, завдану дітьми, наведемо такі міркування з цього приводу. По-перше, в більшості випадків, протиправна поведінка дітей обумовлюється безвідповідальним їх вихованням у сім'ї. Тому ми цілком згодні з авторами, які зазначають, що покладення обов'язку відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми, на батьків зовсім не означає, що останні відповідають за “чужі” дії [6, с. 77]. Таким чином, під виною батьків (усиновлювачів), піклувальників розуміють нездійснення за неповнолітніми контролю, неналежне виховання або неправильне використання щодо них своїх прав, результатом якого і є неправомірна поведінка неповнолітнього, що потягла завдання шкоди [7]. Тобто законодавець вбачає пряму залежність між поведінкою дітей і їх вихованням у сім'ї.

Відповідно до законодавства батьки й особи, які їх замінюють, повинні виховувати дітей, турбуватися про їх фізичний розвиток та навчання. В обов'язки батьків також входить турбота про утримання дітей (ст. 180 Сімейного кодексу України [СК України] [8]), про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток (ч. 2 ст. 150 СК України), а також захист їх прав та інтересів. Цей захист здійснюється батьками у всіх закладах, у тому числі і в суді, без спеціальних на те повноважень (ст. 154 СК України). Для виконання цих завдань вони наділяються низкою прав, і перш за все правом на особисте виховання своєї дитини (ч. 1 ст. 151 СК України). Причому закон надає обом батькам рівні обов'язки стосовно своїх дітей; всі питання, які стосуються виховання дитини, вирішуються ними спільно (ч. 1 ст. 157 СК України). Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини. Батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків.

Невиконання батьківських обов'язків чи зловживання батьківськими правами, яке потягнуло за собою завдання шкоди неповнолітнім, є протиправною винною поведінкою. Вона й обумовлює цивільно-правову відповідальність батьків.

По-іншому складається ситуація з притягненням до відповідальності батьків, позбавлених батьківських прав. Правовий зв'язок між такими батьками і їх дітьми не припиняється, а спрямовується на захист інтересів

неповнолітніх. Втрата батьками батьківських прав, з одного боку, призводить до позбавлення права на особисте виховання своїх дітей, а з іншого — на них покладається додатковий обов'язок за неналежне виховання своїх дітей, який проявляється у притягненні їх до відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми. Так, відповідно до ст. 1183 ЦК України батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків.

Можливість покладення відповідальності на осіб, позбавлених батьківських прав, обмежується в часі трьома роками між позбавленням батьківських прав та завданням шкоди дитиною, після чого відповідальність колишніх батьків виключається. Щодо цього автор вважає, що не слід обмежувати дію такої можливості введенням конкретних часових обмежень. Основним критерієм застосування цієї норми повинна бути наявність причинного-наслідкового зв'язку між неналежним виконанням особою її батьківських обов'язків у той момент, коли вона не була позбавлена батьківських прав, і поведінкою неповнолітнього, результатом якого стало завдання шкоди. Тільки в такому випадку батьки стають суб'єктами деліктної відповідальності.

За загальним правилом, батьки, які проживають окремо від дітей, несуть відповідальність за шкоду, завдану дітьми, на загальних підставах (ч. 2 ст. 1179 ЦК України). Разом з тим суд може звільнити їх від відповідальності, коли вони з поважних причин не можуть здійснювати належний догляд за своїми дітьми. Так, відповідно до п. 2.2 Правил опіки та піклування [9] піклування може бути встановлено щодо неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки:

— визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі або перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні в лікувально-профілактичному закладі чи на державному утриманні в будинках-інтернатах);

— понад шість місяців не можуть займатись вихованням своїх дітей (засуджені до позбавлення волі на тривалий час за скоєння злочину, за станом здоров'я (інваліди I–II групи) тощо;

— понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи;

— виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у довготривалому відрадженні;

— перебувають під слідством.

Інші родичі, на утриманні яких знаходяться діти, які проживають окремо від батьків, можуть стати суб'єктами відповідальності лише в тому випадку, коли вони наділені правовим статусом законних представників — піклувальників.

Законні представники відповідають як за власні дії, так і за поведінку дітей [10, с. 74]. Власні дії чи поведінка батьків, інших законних представників охоплюються поняттям цивільного правопорушення. Це правопорушення має усічений склад. Його елементами є, по-перше,

протиправність, яка виражається у зловживанні батьківськими правами, ухиленні від реалізації прав, невиконанні або неналежному виконанні обов'язків і т.д.; по-друге, вина у формі умислу; по-третє, наявність зв'язку між поведінкою батьків (осіб, які їх замінюють) і поведінкою неповнолітнього.

Таким чином, підставою відповідальності батьків, інших законних представників за шкоду, завдану дітьми, є протиправна поведінка дитини і протиправна поведінка батьків, яка порушує норми цивільного законодавства і тягне за собою завдання шкоди або створює загрозу завдання шкоди життю, здоров'ю чи майну. Це складний юридичний склад, який належить до особливих підстав відповідальності.

Отже, підставою відповідальності за шкоду, завдану неповнолітнім, є цивільне правопорушення, яке вчиняється дитиною, а у випадку притягнення до субсидіарної відповідальності законних представників — їх винна поведінка і наявність причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою дитини і неналежним здійсненням або ухиленням від здійснення виховання та нагляду за дітьми законними представниками.

Завершуючи розгляд цієї проблеми, не можна залишити поза увагою питання про умови відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми, які представляють об'єктивну і суб'єктивну сторони правопорушення. Вони бувають як загальними, так і спеціальними. Загальними умовами є наявність шкоди (збитків), протиправне діяння (дія або бездіяльність) заподіювача шкоди, причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і негативними наслідками, вина заподіювача шкоди.

Спеціальні умови обумовлені особливостями правового статусу неповнолітнього правопорушника й особи, відповідальної за його поведінку. До спеціальних умов можна віднести вік і об'єм дієздатності дитини; ступінь участі особи, відповідальної за її поведінку у здійсненні прав і обов'язків щодо виховання останньої; майнове становище неповнолітнього й особи, відповідальної за її виховання [11, с. 150].

Отже, неповнолітні особи відповідно до цивільного законодавства особисто несуть відповідальність за порушення договору, укладеного ними самостійно, та за шкоду, завдану ними іншій особі в деліктному зобов'язанні. Разом з тим, якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна або відсутнє майно, необхідне для відшкодування шкоди, додаткову (субсидіарну) відповідальність повністю або частково несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник, якщо вони дали згоду на укладення договору або за шкоду, завдану неповнолітнім іншій особі, за принципом їх вини. Крім цього, визнаючи неповнолітніх повністю деліктоздатними, суспільство повинно враховувати не лише психічну зрілість таких осіб, але й факт можливості представників цієї вікової групи мати відокремлене майно, що є одним із принципових питань покладення відповідальності на особу в цивільному праві. Адже дієвість норм цивільно-правової відповідальності може бути реалізована лише тоді, коли порушник відчує "на собі" втрату належного йому майнового блага.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 40-44. — Ст. 356.
2. Чорна, Ж. Л. Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми [Текст] / Ж. Л. Чорна // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. — № 3. — С. 98-103.
3. Шевченко, Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних [Текст] / Я. Н. Шевченко. — К. : Наукова думка, 1976. — 192 с.
4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] / за ред. Є. О. Харитонов. — [вид. третє, перероб. та доп.]. — Х. : Одісей, 2006. — 1200 с.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] : [у 2 т.]. — [2-е вид., перероб. і доп.] / [за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця]. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — Т. 1. — 832 с.
6. Донцов, С. Е. Имущественная ответственность за вред, причиненный личности [Текст] / С. Е. Донцов, М. Я. Маринина. — М. : Юрид. лит., 1986. — 160 с.
7. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>.
8. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — №№ 21-22. — Ст. 135.
9. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.1999 р. № 387/3680 [Текст] // Офіційний вісник України. — 1999. — № 26. — Стор. 115.
10. Кузнецова, Л. Г. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних [Текст] / Л. Г. Кузнецова, Я. Н. Шевченко. — М. : Юрид. лит., 1968. — 136 с.
11. Орлов, В. С. Правовая охрана детства [Текст] / В. С. Орлов. — М. : Знание, 1975. — 192 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 2 від 29 вересня 2015 року)*

Надійшла до редакції 05.10.2015

Черная Ж. Л. Ответственность за вред, причиненный несовершеннолетними, в гражданском праве Украины

В соответствии с Гражданским кодексом Украины несовершеннолетние лица являются полностью деликтоспособными и лично несут ответственность за нарушение совершенных ими договоров и за причиненный ими вред. Вместе с тем в случае отсутствия либо недостаточности имущества для возмещения вреда в случае нарушения договора несовершеннолетним, которые было совершено с согласия родителей (усыновителей), попечителя, либо причинения вреда дополнительную ответственность несут полностью либо частично родители (усыновители), попечитель по принципу их вины. Вина таких лиц состоит в ненадлежащем осуществлении либо уклонении от осуществления воспитания и надзора за несовершеннолетним лицом. Для родителей, лишенных родительских прав, предусмотрено дополнительное обременение в виде возмещения вреда, причиненным лицом в возрасте от 14 до 18 лет, на протяжении трех лет после лишения их родительских прав.

Ключевые слова: ответственность, несовершеннолетние, вред.

Chorna, Z. L. Responsibility for the Harm Inflicted to Minor in Civil Law of Ukraine

In accordance with the Civil Code of Ukraine minor persons are fully and personally responsible for breach of contract concluded by them and also for the harm inflicted by them to other persons. At the same time, in case of absence or property deficiency to recoup for damages, in case of breach of contract by minors, that was concluded under the parents' consent (adoptive parents) or guardian, or inflicted harm additional responsibility is taken in full or partially by parents (adoptive parents) or guardian, according to the principle of their guilt. Guilt of such persons consists in improper realization or deviation by them from realization of education and looking after a minor person. For parents, confined paternal rights an additional burden is envisaged as a compensation of the harm inflicted by a person in age from 14 to 18, for three years after the deprivation of paternal rights of such parents.

Keywords: responsibility, minor, harm.

